

Perina Meić
perinaxmeic@gmail.com

Romantyzm w historii literatury chorwackiej¹

ABSTRACT. Meić Perina, Romantyzm w historii literatury chorwackiej (Romanticism in the history of Croatian literature). „Poznańskie Studia Slawistyczne” 1. Poznań 2011. Rys Press, pp. 175–192. ISSN 2084-3011.

The paper researches the way romanticism is reconstructed and interpreted in three books on the history of Croatian literature (Ježić, Frangeš Jelčić). In the analysis of selected histories of Croatian literature, three very important methodological questions that are extracted, namely the question of periodization, the question of the evaluation of Croatian literature of romanticism, and the question of considering the Croatian literature of romanticism in the broader context of the literary world trends.

Keywords: Romanticism, history of Croatian literature, methodological Models.

Epoka romantyzmu w literaturze chorwackiej jest znacząca z wielu względów. Na okres ten przypadał zintensyfikowany proces kształtowania się tożsamości narodowej, nastąpiły istotne zmiany w sposobie pojmowania literatury, a także zaczęła dochodzić do głosu idea nowoczesnej literatury chorwackiej. Z tego względu rekonstrukcja i interpretacja romantyzmu w historii literatury chorwackiej stanowi wielkie wyzwanie.

Wyzwania stają się jeszcze wyraźniejsze, jeżeli weźmiemy pod uwagę fakt, że chorwacką twórczość literacką tego okresu w sposób szczególny określają dwie podstawowe koncepcje poetyki, których

¹ Niniejszy tekst stanowi fragment większej, nieopublikowanej całości.

nie da się pominąć nawet w fundamentalnych dyskusjach o naturze literatury. Z jednej strony pojawia się koncepcja utylitarna, upatrująca funkcji literatury w wypełnianiu konkretnych celów pozaartystycznych, druga natomiast w pierwszym rzędzie stawia cele artystyczne. W historii literatury chorwackiej, gdy mowa o romantyzmie, te koncepcje literackie są zwykle określane mianem: odrodzeniowej (*preporodna komponenta*) i romantycznej (*romantičarska komponenta*). Tymczasem uświadomienie sobie faktu, że romantyzm w literaturze determinują dwa odmienne stanowiska wobec zadań i roli literatury, nie oznacza rozwiązania wszystkich problemów. Przeciwnie, staje się ono przyczyną ich dalszego nawarstwiania się.

Opisany powyżej stan odzwierciedla także temat numeru czasopisma, do którego został przygotowany niniejszy tekst. Już sam tytuł *Kontynuacja czy odrzucenie? Tradycje romantyczne we współczesnych literaturach słowiańskich* oraz zamieszczone artykuły sugerują istnienie dwóch podstawowych hipotez odnośnie do pojmowania romantyzmu. Jedną postrzega romantyzm jako epokę literacką, której granice czasowe zostały dość jasno wytyczone. Punktem wyjścia drugiej jest fakt, iż istnieją ponadczasowe kody literackie, jakim jest np. kod romantyczny, który można odnaleźć w dziełach nie należących do romantyzmu traktowanego jako określona epoka literacka.

Czym jest więc romantyzm? Jakie są jego kluczowe wyznaczniki? Gdzie rozpoczynają się i kończą ramy czasowe? Jacy są jego reprezentatywni autorzy? W jakim stopniu romantyzm jest ważny dla rozumienia współczesnej literatury (chorwackiej)? Wymienione pytania składają się na węzeł problemów najwyraźniej ujawniających się w historii literatury (w jej książkowych opracowaniach), którą – biorąc pod uwagę jej charakterystykę metodologiczną i formalną – można rozpatrywać jako proces rekonstrukcji i interpretacji tekstów oraz systemów literackich z diachronicznej, ale i synchronicznej perspektywy². Powyższy sposób

² Taki sposób rozumienia historii literatury został przeze mnie dokładniej omówiony w książce *Čitanje povijesti književnosti. Metodološki modeli književnopovijesnih istraživanja u hrvatskoj znanosti o književnosti*, Mostar 2010. Podstawowa hipoteza tego sposobu rozumowania, które nazwałam analizą metodologiczno-formacyjną, zakłada, że historia literatury jest tekstem naukowo-literackim, a jego cechy formalne i metodologiczne mogą być zbadane poprzez modele metodologiczne lub formacje. Modele

rozumienia historii literatury może działać stymulująco na dwóch płaszczyznach: pierwszej, która w centrum zainteresowania stawia sposoby prezentacji romantyzmu w różnych historiach literatury (chorwackiej) i drugiej, ukierunkowanej na próby szukania odpowiedzi na otwarte kwestie metodologii historycznoliterackiej.

Z analizy stanowisk metodologicznych prezentowanych przez wybranych historyków literatury, jak również wyodrębnionych modeli historii literatury wyłaniają się trzy szczególnie istotne problemy: periodyzacja, kryteria wartościowania oraz postrzeganie literatury narodowej w szerszym kontekście światowych prądów literackich.

metodologiczne lub metodologiczne formacje wyłoniły się w toku badań konkretnych historii literatur. Zostały tu przedstawione jako wzorce teoretyczne, które mogą być pomocne w ogóle w analizie historii literatury i historycznoliterackiej metodologii. Zgodnie z założeniami analizy metodologiczno-formacyjnej historia literatury jest rozumiana jako forma, podlegająca nieustannym przemianom (jest procesem – gdyż ciągle na nowo bada fakty literackie i ponieważ historycy literatury wciąż na nowo o nich piszą, bez względu na swoich poprzedników). Ponadto oferuje ona typ tak niezbędnej syntetycznej wiedzy (analizuje systemy literackie), jak również oferuje fundamentalny wgląd w poszczególne zjawiska i wydarzenia (analizuje poszczególne realizacje – teksty literackie). Historia literatury ma świadomość temporalności (perspektywa diachroniczna), ale nie zrzeka się przywileju oglądu założonej całości z perspektywy teraźniejszości historyka literatury (perspektywa synchroniczna). Periodyzacja, stanowiąca fundament jej struktury przedstawia próbę „zaprowadzenia porządku” i wyartykułowania jednolitego, syntetycznego oglądu wydarzeń. Powstaje jako rezultat dokonanej przez historyka literatury rekonstrukcji stanu, ale i jego interpretacji. Wybór pisarzy i wartościowanie dzieł literackich w historii literatury może być pojmowane jako próba tworzenia kanonu, ale też negowanie już istniejących. Oddzielanie narodowej (np. chorwackiej) od nadrzędnej literatury światowej oznacza tworzenie podstawowych ram badawczych (i niekoniecznie musi stanowić czynnik ograniczający). Rozpoznając i opisując historycznoliterackie modele metodologiczne, analiza metodologiczno-formacyjna opowiada się za ustanowieniem skuteczniejszej interakcji między teorią historii literatury a historią literatury „w praktyce”. Ta interakcja wydaje się możliwą do przyjęcia alternatywą dla wszechobecnego sceptycyzmu wobec historii literatury. Szerzej na temat metody metodologiczno-formacyjnej zob. P. Meić, *Načela metodološkoformacijske analize*, w: *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Smjerovi i metodologije komparativnog proučavanja hrvatske književnosti. Zbornik radova X*, red. C. Pavlović, V. Glunčić-Buzančić, Split 2008, s. 32–45.

I. Rekonstrukcja i interpretacja periodyzacyjnej całości – o granicach periodyzacyjnych i nazwie

Periodyzacja jest niewątpliwie jednym z najważniejszych problemów historii literatury³, co potwierdzają przykłady wybranych dla celów porównawczych historii literatur. Różnice w propozycjach periodyzacji widoczne są już na pierwszy rzut oka. W sposób szczególny uwidaczniają się w zagadnieniach typu: jak – periodyzacyjnie – historycy literatury definiują i określają romantyzm, dokąd sięgają jego ramy czasowe, jakie są jego ogólne cechy? W jaki sposób romantyzm został opisany w stosunku do epok poprzedzających i następujących oraz jakie jest nazewnictwo periodyzacyjne?

W książce *Hrvatska književnost* Slavko Ježić prezentuje romantyzm poprzez dwie większe całości periodyzacyjne:

1. Chorwackie odrodzenie (*Hrvatski preporod*)
2. Chorwacki romantyzm od absolutyzmu (Bacha) do Ugody (z Węgry).

³ Biorąc pod uwagę złożoność problemu periodyzacji, należy podkreślić, że założeniem niniejszego tekstu nie jest rozwiązanie jej otwartych zagadnień – szczególnie problematyzowanie kwestii nazewnictwa i granic oraz (nie)zgodności literatury chorwackiej z literaturami europejskiego romantyzmu. Trzeba zaznaczyć, że periodyzacja jest jednym z najbardziej kompleksowych zagadnień metodologii historycznoliterackiej. Problem periodyzacji (nie tylko w historii literatury w „praktyce”, ale również i w teorii historii literatury) pozostaje nadal otwarty. W zasadzie można powiedzieć, że zarówno w teorii, jak i w historii literatury (w praktyce) właściwie nie ma zgodności co do terminów dotyczących periodyzacji, czy – co do tego – jak długo trwają poszczególne okresy oraz jakie są kluczowe cechy ich poetyki. Podobnie nie występuje całkowita zgodność w kwestii ustalenia, którzy autorzy i które dzieła należą do poszczególnej epoki. Wbrew temu, periodyzacja jako próba zaprowadzenia względnego porządku w prezentowaniu przeszłości literackiej jest jednak nieunikniona, choćby jako rama, którą należy zawsze ponownie prześledzić. W tym kontekście wydaje się uzasadnione ciągle badanie już wytyczonych i (na pozór) jasno zdefiniowanych, monolitycznych epok literackich, a co – jak wiadomo – pojawia się u współczesnych teoretyków historii literatury (np. D. Perkinsa). Możliwe teoretyczne kierunki dotyczące wątpliwości w kwestii periodyzacji bardziej wnikliwie omawiam w tekście *Periodizacija novije hrvatske književnosti – teorijski izazovi i praktične realizacije*, w: *Istodobnost raznodobnog. Tekst i povijesni ritmovi Zbornik XII. sa znanstvenog skupa*, red. C. Pavlović, Split 2010, s. 477–531.

Chorwackie odrodzenie narodowe według Jeżicia trwa od 1835 roku (tzn. od ukazania się czasopisma „Danica”) i sięga aż do roku 1849 (czyli do początku absolutyzmu Bacha). Okres nazwany chorwackim odrodzeniem Jeżić dzieli na cztery podokresy (których granice wyznaczają daty historyczne):

- a) przygotowanie chorwackiego odrodzenia i konflikty z Węgrami od 1790 do 1830 roku
- b) świt odrodzenia 1830–1835 (*preporodno svitanje*)
- c) ruch iliryski chorwackiego odrodzenia (1836–1842)
- d) realizacja chorwackiego odrodzenia narodowego i wojna z Węgrami (1843–1849).

Druga całość, chorwacki romantyzm od absolutyzmu (Bacha) do Ugody według Jeżicia trwa od 1849 do 1868 roku. W jej ramach wyróżnia on dwa podokresy:

- a) absolutyzmu (1849–1860).
- b) od Dyplomu Październikowego (*Listopadska diploma*) do Ugody z Węgrami (1860–1868).

Już samo powierzchowne spojrzenie na szkic periodyzacyjny zaproponowany przez Jeżicia wskazuje na wyraźne analogie między epokami literackimi i historii powszechnej. W swym periodyzacyjnym schemacie Jeżić kładzie nacisk na „czystość” podziału periodyzacyjnego, podczas gdy przeplatanie się stylów odsuwa na drugi plan. Związek epok poprzedzających chorwacki romantyzm i następujących po nim nie został wyeksponowany. Nazewnictwo periodyzacyjne w tym przypadku zostało „przejęte” z historii powszechnej.

U Iva Frangeša znajdujemy zdecydowanie odmienną koncepcję periodyzacji. O chorwackim romantyzmie pisze on w rozdziale *Romantizam. Ilirizam. Apsolutizam*, niechętnie odwołując się do dat, które mogłyby oznaczać początek lub koniec okresu. Epoki literackie (a więc i romantyzm) stanowią dla niego otwarte struktury, nie dające się radykalnie rozgraniczyć poszczególnymi datami i wydarzeniami, dlatego też w prezentowaniu epoki raczej zwraca uwagę na wzajemne przenikanie się i przeplatanie rozmaitych stylów i dzieł literackich. Podstawowe ramy czasowe są jednak w książce oznaczone. Według Frangeša chodzi o epokę, która trwa od lat 30. do końca lat 60. XIX wieku. W ramach tej epoki wyodrębnia on dwa krótsze okresy: jeden od 1835 do 1849

roku, drugi od 1849 do 1860 roku. Jeśli chodzi o wybór terminologii periodyzacyjnej, Frangeš łączy historyczno-chronologiczną (iliryzm, absolutyzm) ze stylistyczno-formacyjną⁴ (romantyzm).

Dubravko Jelčić w *Povijesti hrvatske književnosti* prawie całkowicie opowiada się za stylistyczno-formacyjną terminologią (romantyzm), co potwierdzają również tytuły rozdziałów: *Chorwacki romantyzm literacki* i *Późny romantyzm, wczesny prerealizm*. Wymienione okresy Jelčić usiłuje w jasny sposób rozgraniczyć czasowo. Tak więc chorwacki romantyzm literacki według niego trwa od 1835 do 1849 roku, podczas gdy w odniesieniu do tego, co nazywa „późnym romantyzmem, wczesnym prerealizmem” jako obowiązujące wskazuje lata: 1849 i 1860. I choć w kilku miejscach wyraźnie podkreśla, że romantyzm nie jest zjawiskiem homogenicznym i „czystym” stylowo, to jednak postrzega go jako fenomen jednolity, z rozpoznawalną poetyką.

*

Postawy wobec kwestii periodyzacji pokazują różnorodność ujęć metodologicznych w wybranych historiach literatury. Najbardziej namacalnym świadectwem problemów z periodyzacją jest być może fakt, że prawie w ogóle nie ma zgodności co do tego, kiedy romantyzm się rozpoczął i kiedy skończył. Stosunkowo niski stopień konsensusu można zauważyć nawet w kwestii wyboru terminologii periodyzacyjnej.

Wszyscy są zgodni jedynie co do tego, że faza iliryzmu trwała od 1836 do 1843 roku. Dolną granicę romantyzmu wybrani historycy literatury upatrują w latach 30. XIX wieku lub bardziej precyzyjnie w roku 1835 (Ivo Frangeš, Dubravko Jelčić) i/lub w roku 1836 (Slavko Ježić). Okres od lat 30. do końca lat 60. XIX wieku badacze dzielą odmiennie. W tym okresie S. Ježić wyodrębnia dwie epoki literackie (1835–1849 i 1849–1860). Okres od lat 30. do lat 60. jako jedną epokę traktują zgodnie: I. Frangeš (1835–1861) i D. Jelčić (1835–1860). Wypada jednak zaznaczyć, że obaj historycy dostrzegają istnienie dwóch całości periodyzacyjnych wewnątrz tego „jednolitego” okresu – pierwszą: od 1835 do 1849 i drugą: od 1849 do 1860.

⁴ Określenie formacja stylistyczna wprowadził do nauki o literaturze A. Flaker, *Formacje stylistyczne*, Zagreb, pierwsze wydanie 1976.

Jeżeli chodzi o kwestię terminologii periodyzacyjnej, można stwierdzić, że historycy literatury należący do starszego pokolenia chętniej wybierają nazewnictwo z historii powszechnej, do którego należą określenia chorwackie odrodzenie narodowe lub iliryzm. Nowsze historie literatury chorwackiej (np. Frangeša, Jelčicia) ukazują natomiast bardziej wyrazistą tendencję do nazywania tej epoki romantyzmem.

*

Wbrew wszelkim rozbieżnościom wokół kwestii periodyzacji w wybranych historiach literatury chorwackiej uzasadnione wydaje się wyodrębnienie dwóch podstawowych modeli periodyzacyjnych. Jeden z nich można określić jako analityczny, a drugi jako syntetyczny. Pod pojęciem analityczny model periodyzacji należy rozumieć rekonstruowanie, rozgraniczanie i opisywanie epok literackich poprzez analogie do historii powszechnej. Epoki literackie są tu pojmowane jako przedziały czasowe, w których pisarze zostają uszeregowani pod względem chronologicznym lub pokoleniowym. Podstawową jednostką organizacyjną historii literatury jest dorobek literacki o granicach wytyczanych przez lata urodzin i śmierci pisarza oraz traktowany jako zamknięta i mocno zorganizowana mikrocałość. Cechy epok literackich w tym wzorcu poznawane są pośrednio, poprzez prezentację utworu i konstatację, że na przykład dzieło jakiegoś pisarza nosi znamiona określonej epoki.

Model ten epokę literacką usiłuje zaprezentować jako homogeniczną i silnie zorganizowaną historycznoliteracką całość. Historie literatur, w których występuje periodyzacja typu analitycznego, zazwyczaj zawierają rozdziały wstępne, gdzie rozważany jest kontekst społeczno-polityczny, po czym następują opisy sylwetek pisarzy i ich dzieł. Związki między poetykami poszczególnych pisarzy rzadko stają się przedmiotem badań, tym samym każda próba przyporządkowania utworu pod względem poetyki schodzi na dalszy plan. Najbliższe temu modelowi jest stanowisko S. Ježicia i D. Jelčicia (wraz z określonymi drobnymi odstępstwami, odnoszącymi się do wyboru nazewnictwa periodyzacyjnego).

Model periodyzacji przywołany jako syntetyczny jest przeciwieństwem modelu analitycznego. Rozpoznawanie, rekonstruowanie, roz-

graniczanie i opisywanie epok literackich dokonuje się tu w pierwszym rzędzie ze względu na immanentne cechy literatury. Epoki literackie są strukturami otwartymi i dynamicznymi. Ich granice są wytyczone jedynie jako ramowa orientacja. Najmniejszą jednostką w historii literatury nie jest cały opus literacki, lecz poszczególne dzieła, te zaś pozwalają się uszeregować i grupować w epoki literackie ze względu na podobieństwa poetyk. Całokszały dzieł literackich nie są ściśle zamkniętymi i homogenicznymi całościami. Cechy epok literackich ukazywane są syntetycznie w opisach, w których szczególnie ważną rolę odgrywają analizy wzajemnych oddziaływań. Najbliżej tego modelu znajduje się koncepcja I. Frangeša.

II. Romantyzm chorwacki a romantyzm w innych literaturach

Historycznoliteracka prezentacja romantyzmu w omawianych historiach literatur byłaby niepełna bez porównania z procesami w innych literaturach. Szczególnie, kiedy wiadomo, że właśnie wraz z epoką romantyzmu rozpoczęła się zsynchronizowana integracja korpusu chorwackiego z macierzą literatury europejskiej. Mając na uwadze ten fakt, inspirujące wydaje się zbadanie, w jakim stopniu inne literatury (szczególnie słowiańskie, ale też zachodnioeuropejskie) wpływały na chorwacki romantyzm, a także, w jaki sposób pisali o tych oddziaływaniach wybrani historycy literatury chorwackiej.

U S. Ježicia zarówno wpływy zachodnioeuropejskie, jak i słowiańskie, mają pozytywny wydźwięk. W przypadku zachodnioeuropejskich Ježić wymienia wiele przykładów. Za szczególnie ważny uznaje fakt, że Antun Nemčić był „ucniem niemieckich romantycznych poetów”⁵. W twórczości Mirka Bogovicia, powołując się na analizy Branka Vodnika, rozpoznaje inspiracje Szekspirem (zwłaszcza *Makbetem*) i Schillerem (*Wilhelm Tell*). Mówiąc o idei wszechsłowiańskiej, Ježić zaznacza, że była ona wyjątkowo inspirująca dla Petara Preradovicia. Jednak nie

⁵ S. Ježić, „Hrvatska književnost” od početka do danas: 1100–1941, Zagreb 1993, s. 213.

zapomina dodać, że w jego poezji, obok komponentu dydaktycznego i utylitarnego, jest również obecna typowo romantyczna „delikatna i dyskretna liryka miłosna z wyraźnym rysem bólu i smutku”⁶.

Mówiąc o czynnikach, które ukształtowały chorwacki romantyzm, Ježić zwraca uwagę również na przemyślenia niektórych wybitnych chorwackich poetów, dotyczące sposobu postrzegania zadań literatury tamtego okresu. Dlatego podkreśla fakt, że Stanko Vraz „pragnie”, aby „młoda literatura iliryjska bardziej opierała się na narodzie i jego pieśniach”, czerpała wzór z literatur słowiańskich, „a nie była pustą imitacją wtedy już dalekich i starych dubrowniczian”⁷. Znajdując potwierdzenie wpływów obcych pisarzy, Ježić również zwraca uwagę na oddziaływanie wielu z nich poprzez przekłady. W tym kontekście wspomina, że dla zrozumienia poetyki Preradovicia warto wiedzieć, że tłumaczył on kilku najbardziej znaczących poetów: Manzonię (*Piąty Maj*), Dantego (fragmenty o Francesce da Rimini i księciu Ugolinie), Byrona (*Childe Harold*) itp.

Ivo Frangeš w komparatystycznych analizach wiele uwagi poświęca chorwackim „osobliwościom”, różnicując europejski romantyzm od chorwackiego. W swych dociekaniach próbuje wyjaśnić przyczyny pojawienia się romantyzmu w literaturze chorwackiej, skupiając się przy tym na czterech, według niego, ważnych faktach:

- 1) braku centralnej literatury narodowej
- 2) inteligencji jako głównej sile przemian
- 3) wielorakim podziale ziem chorwackich
- 4) różnorodnych okolicznościach społecznych i politycznych.

Jeżeli chodzi o inteligencję, która była nośnikiem zmian, Frangeš zwraca uwagę na różnice między narodami słowiańskimi. Polska i rosyjska inteligencja XVIII i XIX wieku rekrutowała się „prawie wyłącznie z szeregów szlachty”, podczas gdy chorwacka, słoweńska, serbska (w Wojwodinie), czeska wywodzi się z – jak badacz obrazowo określa – „bardziej demokratycznych źródeł”⁸. Dalej Frangeš tłumaczy, że chorwacka inteligencja pochodziła w zasadzie z szeregów chłopstwa,

⁶ Ibidem, s. 215.

⁷ Ibidem, s. 212.

⁸ I. Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1987, s. 133.

przy czym zwraca uwagę, iż większość ówczesnych chorwackich intelektualistów stanowili księża.

Drugim istotnym czynnikiem był wieloraki podział ziem chorwackich, a w konsekwencji podatność chorwackiej literatury na rozmaite kulturowe i inne wpływy. Królestwo Chorwacji i Sławonii znajdowało się pod „przeważającym wpływem niemieckiego języka i kultury”⁹. Południowa Chorwacja, która w tamtym czasie obejmowała Królestwo Dalmacji i hrabstwo Istrii, przez wiele wieków znajdowała się pod panowaniem Wenecjan. Dubrownik pozostawał wolny.

O cechach szczególnych chorwackiego romantyzmu zdecydowały również specyficzne okoliczności społeczne i polityczne. W odróżnieniu od innych narodów europejskich, które – przyjąwszy główny bodziec polityczny z Francji i przyswoiwszy idee rewolucji z 1789 roku – w dziedzinie literatury „opierały się” francuskiemu klasycyzmowi, rezultat adaptacji francuskich impulsów na ziemiach chorwackich wyglądał nieco inaczej. Jak zauważa Frangeš, administracja francuska na ziemiach chorwackich oznacza koniec feudalizmu, a więc było logiczne, że literatura chorwacka, właśnie z tej administracji, rozwija ideę o prawie i potrzebie integracji w formie „odrębnego bytu narodowego i estetycznego”¹⁰. Jednakże dochodzi do wniosku Frangeš, wpływ niemieckiego romantyzmu, z całkiem zrozumiałych narodowych względów, nie mógł zapaść „korzeni w chorwackim iliryzmie”¹¹.

W *Historii literatury chorwackiej* Dubravko Jelčić – w odróżnieniu od swoich poprzedników, którzy na pierwszy plan wysuwali komponent odrodzeniowy, tzn. kontekst literatur słowiańskich – chętniej zwraca uwagę na wpływy literatur zachodnioeuropejskich. I tak np. jako wzorce Josipa Jelačića wskazuje m.in. Leopardiego, Heinego, Lenaua, Musseta, a nawet Novalisa i Schillera. U Petara Preradovicia dostrzega motywy schillerowskie i byroniczne, jak również pozostawanie pod „silnym wrażeniem romantyzmu angielskiego”¹². Na temat Nemčića pisze, że tworzył zgodnie z ówczesnymi nurtami w litera-

⁹ Ibidem, s. 134.

¹⁰ Ibidem, s. 140.

¹¹ Ibidem.

¹² D. Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Zagreb 2004, s. 181.

turach europejskich – a to znaczy pod wpływem Heinego i Sterne’a. W kilku miejscach Jelčić podkreśla dynamikę stosunków literackich (w niektórych przypadkach) naznaczonych nawet tonami polemicznymi. W tym kontekście przywołuje przykład Vebera Tkalčevicia. Komentując dzieło tego literata, Jelčić przypomina jego polemikę ze słowackim poetą romantycznym i pionierem odrodzenia narodowego Ljudevitom Šturem, któremu Tkalčević zarzucał „izolacjonizm oraz ciasne poglądy narodowościowe i literackie”¹³.

W swoich historycznoliterackich obiekcjach Jelčić zwraca uwagę na oddziaływanie obcych pisarzy za pośrednictwem czasopism. Na temat „Danicy” Gaja mówi, że z nielicznymi wyjątkami, oferowała jedynie przekłady słowiańskich pisarzy (Rosjan, Czechów, Polaków), przez co wyraźnie podkreślała także „swoją (wszech)słowiańską orientację polityczną”¹⁴. Z kolei „Zora dalmatyńska” publikowała pierwsze chorwackie przekłady Homera, Horacego, Catullusa, Dantego i Manzonięgo. Na jej łamach, co jest dla Jelčicia szczególnie ważne, znalazły się przekłady Hugo, Lamartine’a i Lenaua oraz innych wybitnych poetów europejskiego romantyzmu.

W przywołanych historiach literatury chorwackiej dociekania komparatystyczne znajdują szczególne miejsce. O wpływach (obojętnie czy dotyczyły słowiańskich, czy zachodnioeuropejskich i światowych literatur) pisano z aprobatą. Ewentualne różnice w podejściu do problemu dotyczyły jedynie tego, które z oddziaływań wskazywano jako „bardziej znaczące” dla rozwoju chorwackiego romantyzmu. W tym kontekście można powiedzieć, że nowsze historie literatury chorwackiej (np. Frangeša i Jelčicia) w odróżnieniu od starszych (np. Ježicia), które w ukazywaniu romantycznej produkcji literackiej bardziej eksponowały komponent odrodzeniowy i utylitarny – więcej uwagi poświęcały „dowodzeniu” europejskiego charakteru chorwackiego romantyzmu.

¹³ Ibidem, s. 204.

¹⁴ Ibidem, s. 190.

III. Wartościowanie

Jedną z najciekawszych kwestii związanych z prezentacją romantyzmu w historiach literatury chorwackiej jest pytanie o sposób, w jaki ich autorzy wartościowali tę literaturę – przede wszystkim na poziomie ogólnym, a następnie w odniesieniu do poszczególnych autorów i ich dzieł. Pytanie to dodatkowo stymuluje fakt, że właśnie od romantyzmu rozpoczęła się i trwa do dzisiaj poważniejsza krytyczna waloryzacja literatury chorwackiej. Jak traktują kwestię wartościowania wybrani historycy literatury? W *Literaturze chorwackiej* S. Ježić, za (prymarne) kryterium wartościowania uznaje historycznoliterackie znaczenie pisarza i dzieła, a na dalszym miejscu stawia wyznaczniki i walory estetyczne. Jeżeli chodzi o wartościowanie na poziomie ogólnym można powiedzieć, że Ježić jest dość radykalny w swoich ocenach. O literaturze do końca lat 60. XIX wieku mówi, że powstała ona „z obowiązku wobec narodu, dla podnoszenia świadomości narodowej, ale nie z potrzeb twórczych”¹⁵, co miało wpływ również na jej artystyczną jakość. Dla Jeżicia produkcja literacka tamtych czasów jest „bardziej dyletantyzmem aniżeli poważną twórczością artystyczną”¹⁶. „Prawdziwa” literatura o poważnych celach artystycznych i określonych kryteriach estetycznych zaczyna powstawać w latach 80. XIX wieku. Wbrew surowej ocenie i licznym zastrzeżeniom Ježić konstatuje również, że literatura chorwackiego odrodzenia stworzyła jednak podwaliny nowej literatury chorwackiej. Przyjęła „wspólny język literacki, wprowadziła proste i łatwe zasady pisowni, poszerzyła horyzonty literatów, zaczęła dywagować o wyższych kryteriach artystycznych, doprowadziła działalność literacką do zetknięcia z romantyzmem europejskim i sprawiła, że literatura stała się nieodłącznym elementem ogólnego życia narodu”¹⁷.

Poetów chorwackiego romantyzmu Ježić podzielił na grupy „podlegające wartościowaniu”. Do jednej zakwalifikował literatów, którzy nie czuli literackiego powołania i niczym nie wzbogacili literatury chorwackiej. Do tej grupy należą: Josip Marić, Juraj Tordinac, Stjepan

¹⁵ S. Ježić, *Povijest...*, op. cit., s. 245.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, s. 217.

Marjanović, Stjepan Ilijašević, Mato Topalović. Obok nich wymieniał także pisarzy, którzy na krótko przyłączyli się do iliryzmu, lecz nie utożsamiali się z ideą chorwackości (np. Ognjeslav Utješenović-Ostrožinski). Do drugiej grupy zaliczył twórców, którzy okazjonalnie stworzyli jakiś wiersz, ale swoją główną działalność rozwinęli w innych obszarach życia publicznego. W tym szeregu umieścił takich autorów jak: Antun Mihanović, Ljudevit Gaj, Janko Drašković. Największy wkład wniesiony do chorwackiego romantyzmu przypisał Ivanovi Mažuranciov i jego dziełu *Śmierć Smail-agi Čengicia*. Dając wyraźnie do zrozumienia, że utwór Mažurancicia jest dziełem o wysokich walorach estetycznych, w toku analizy Ježić ściśle wiąże je z kontekstem ideowym. Spośród wszystkich walorów wielkiego poematu Mažurancicia za szczególnie ważny uznaje bowiem fakt, że stał się on „syntezą odwiecznej walki naszego narodu z Turkami”¹⁸. Dlatego też nie zaskakuje jego kwalifikacja, zgodnie z którą „*Śmierć Smail-agi Čengicia*, poprzez artystyczny wyraz, etyczne pojmowanie i głęboką kulturę – jest najbardziej chorwackim ze wszystkich dzieł okresu Odrodzenia Narodowego”¹⁹. Obok *Śmierci Smail-agi Čengicia* Mažurancicia, w kręgu bardziej wartościowych dzieł omawianej epoki Ježić umieszcza również *Teutę* Dimitrije Demetera, którą uważa za najlepsze dzieło dramatyczne chorwackiego odrodzenia. Nemčićowi przypisuje rolę pierwszego humorysty w chorwackiej literaturze. Mirka Bogovicia kwalifikuje jako „najsilniejszą osobowość literacką czasu absolutyzmu”, której działalność poetycka w dobie iliryzmu nie odbiega od „typowej romantyczno-patriotycznej liryki, z domieszką erotyki”²⁰.

Frangešowska koncepcja przedstawiania literatury chorwackiej przez pryzmat jej najważniejszych pisarzy i dzieł wyraźnie pokazuje, jakie są jego kryteria wartościowania. Kiedy jednak rzecz dotyczy romantyzmu, występują pewne odstępstwa. Mając na uwadze, że w stosunku do literatury chorwackiego odrodzenia narodowego „nie można stosować reguł i metod, które stosuje się w przypadku innych literatur”²¹, Frangeš daje do zrozumienia, że i jego parametry wartościu-

¹⁸ Ibidem, s. 213.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, s. 214.

²¹ I. Frangeš, op. cit., s. 138.

jące w niektórych przypadkach będą nieco odmienne. Potwierdza to w licznych przykładach. Na temat *Dysertacji* Janka Draškovića – o której najpierw mówił, że nie jest żadną literaturą – nieco później stwierdza, że „naznacza epokę”²². Broszurę Mażurancicia *Hrvati Mađarom* (1848) wyróżnia jako „przykład i dowód możliwości wyrazu języka chorwackiego”²³. Nemčića relacja z podróży *Putositnice*, jego dramat *Kvas bez kruha* oraz rozpoczęta powieści *Udes ljudski*, pozwalają mu rozpoznać „wysublimowane poczucie współczesnej krytyki społecznej”²⁴. W kilku miejscach *Historii literatury chorwackiej* Frangeš krytykował niektóre sposoby odczytań zaproponowanych przez swoich poprzedników. Zwrócił w ten sposób uwagę na rozmaite „braki” wcześniejszych interpretacji *Śmierci Smail-agi Čengicia*. Poprzednicy Frangeša (krytycy i historycy literatury) szczytowe osiągnięcie poematu Mażurancicia widzieli w romantycznym zwycięstwie „wolności natchnienia nad tyranią reguł”²⁵, a za największą wartość uznali klasyczną regularność „w przeciwieństwie do romantycznego rozpasania”²⁶. Na przekór ich stanowiskom Frangeš w sposób klarowny przedstawia własną ocenę, w której wyróżnia dzieło Mażurancicia jako „drogocenny dowód na to, że piękno dyktuje reguły i że dzięki samym regułom piękno nie powstaje”²⁷.

Dubravko Jelčić raczej nie ma wątpliwości co do kryteriów osądu. W jego koncepcji wartościowania, którą stosuje w *Historii literatury chorwackiej*, za ważne uznaje nie tylko kryteria estetyczne, ale i wszystkie pozostałe (nieliterackie). Potwierdził to licznymi przykładami. O Ljudevicie Vukotinovicu napisał, że jest ważny dla literatury chorwackiej, ponieważ wprowadził do niej wcześniej nieobecne gatunki literackie. Wartość jego dramatów napisanych po kajkawsku (*Golub* z 1832 r. oraz *Pervi i Zadnji kip* z 1833 r.) przejawiała się w tym, że wypełniały lukę i ustanawiały ciągłość między Titušem Brezovačkim a odrodzeniowym romantyzmem oraz w ich „romantycznym duchu”²⁸.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, s. 150.

²⁴ Ibidem, s. 188.

²⁵ Ibidem, s. 150.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ D. Jelčić, *Povijest...*, op. cit., s. 168.

Grobničko polje Dimitrija Demetera zakwalifikował jako „pierwsze wielkie dzieło chorwackiego romantyzmu literackiego”²⁹. *Pogled u Bosnu* (1842) Matiji Mažuranića wyróżnił ze względu na „odrodzeniowe znaczenie”. Ujawnia się ono, według Jelčicia, w tym, że Matija Mažuranić w krąg myśli odrodzeniowej włączył również Bośnię. Mirko Bogović i jego opus literacki są dla Jelčicia bezspornym „cennym zyskiem dla literatury chorwackiej”³⁰. W szeregu dzieł chorwackiego romantyzmu dobrą ocenę otrzymała *Bijedna Mara* Luki Boticia, którą określił jako „pełne, szczegółowo dopracowane, ekspresyjne, wzorcowe dzieło późnego romantyzmu”³¹.

*

Świadomi złożoności procesów literackich w przeszłości literatury chorwackiej wybrani badacze w pewnym stopniu dostosowują swoje kryteria wartościowania, przez co ukazują rozmaite możliwości metodologiczne. Można jednak powiedzieć, że dominują dwa podstawowe modele wyboru i wartościowania pisarzy i ich dzieł. W pierwszym z nich istotną rolę odgrywają fakty pozaliterackie, które wpływają na ocenę końcową. Ten model wartościowania dąży do wszechstronności. Zakłada, że literatura danej epoki (romantyzmu) prezentuje się nie tylko poprzez najlepsze dzieła i autorów, ale również poprzez dzieła o nieco skromniejszym wkładzie, które mają zaledwie historycznoliterackie znaczenie. Do tego wzorca zbliżają się: Slavko Ježić i Dubravko Jelčić. W przypadku drugiego modelu selekcja materiału literackiego i jego wartościowanie określają wysokie kryteria estetyczne. Wybór autorów i dzieł jest zawężony, tzn. sprowadzony wyłącznie do najlepszych przykładów. Ten model dominuje w *Historii literatury chorwackiej* Iva Frangeša.

²⁹ Ibidem, s. 173.

³⁰ Ibidem, s. 193.

³¹ Ibidem, s. 200.

Wnioski

Sposoby ukazania romantyzmu w trzech wymienionych historiach literatury chorwackiej eksponują określone podobieństwa i różnice metodologiczne, jak również znaczące tendencje.

Gdy mowa o periodyzacji, uwidaczniają się dwa modele – analityczny i syntetyczny. Ramy czasowe, według których określa się trwanie romantyzmu, są różne u różnych historyków literatury. Nazewnictwo służące określeniu periodyzacji nie zostało ujednoczone. W nowszych historiach literatury można jednak zauważyć tendencję do określania omawianej epoki mianem romantyzmu, a nie chorwackiego odrodzenia narodowego lub iliryzmu.

Chorwacki romantyzm w wybranych historiach literatury jest rozpatrywany w szerszym kontekście literackim. Wyodrębnione i poddane analizie zostały szczególnie wpływy słowiańskie i zachodnioeuropejskie. Ponadto można zauważyć, że w nowszych historiach literatury badacze więcej wysiłku wkładają w dowiedzenie wpływów zachodnioeuropejskich. W ślad za tym komponent romantyczny (w odniesieniu do tego, który warunkowo określa się jako odrodzeniowy) częściej wysuwa się na plan pierwszy.

Jeżeli chodzi o wartościowanie na poziomie ogólnym i zasadniczym można powiedzieć, że produkcja literacka tego okresu jest postrzegana z różnych perspektyw. Jako rezultat zastosowania rozmaitych kryteriów wartościowania pojawiają się dwa modele wyboru i waloryzacji dzieła – koncepcja wszechstronności (według której w procesie wartościowania bierze się pod uwagę zarówno kryteria estetyczne, jak i Nieliterackie oraz dąży do włączenia jak największej liczby pisarzy i dzieł), a także koncepcja wartościującej redukcji (która wybór i ocenę dzieła podporządkowuje wysokim kryteriom estetycznym).

W „nowszych” historiach literatury chorwackiej zauważalna jest również tendencja do rewaloryzacji ustalonego wcześniej kanonu literackiego. Na przykład, tacy historycy jak Frangeš czy Jelčić w swoich historiach literatury chorwackiej często znajdują walory tam, gdzie wcześniejsze historie literatury ich nie dostrzegały lub nie eksponowały.

Obraz literackiej przeszłości lub którejś z jej epok (np. romantyzmu), jaki znajdujemy w historiach literatury, jest osobliwym świadectwem recepcji. Jej uważnemu czytelnikowi nie umknie również fakt, że odzwierciedla ona wielość metodologicznych problemów i wątpliwości. Jednak, jeżeli w sensie teoretycznym wiele kwestii pozostaje otwartych, to historia literatury „w praktyce” po prostu nie może sobie pozwolić na pozostawienie bez odpowiedzi tego rodzaju wątpliwości. Historycy literatury chorwackiej (ale także innych literatur), pisząc o romantyzmie, próbują rekonstruować i interpretować obraz pewnego czasu i pewnej literackiej przeszłości. Równocześnie pozostawiają szczególne tropy metodologiczne, które należy uważniej zbadać. W przypadku licznych metodologicznych niedopowiedzeń te modele metodologiczne mogą posłużyć jako wskazówki i otworzyć nowe aspekty nie tylko w sposobie pojmowania literatury chorwackiego romantyzmu, ale również historii literatury w ogóle.

(z j. chorwackiego przełożyła Ewa Szperlik)

Literatura

- Crane S. R., *Critical and Historical Principles of Litarary History*, Chicago–London 1971.
- Culler J., *Književna teorija: vrlo kratak uvod*, przeł. F. Hameršak, M. Hame-ršak, Zagreb 2001.
- Flaker A., Škreb Z., *Stilovi i razdoblja*, Zagreb 1964.
- Flaker A., *Povijest književnih ideja ili povijest književnosti*, „Umjetnost riječi” 1967, nr 4, s. 343–349.
- Flaker A., *Stilske formacije*, Zagreb 1976.
- Frangeš I., *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1987.
- Jelčić D., *Povijest hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Zagreb 2004.
- Ježić S., *Hrvatska književnost od početka do danas: 1100–1941*, Zagreb 1993.
- Klancicay T., *Nekoliko osnovnih principa sistematizacije povijesti književnosti*, „Umjetnost riječi” 1967, nr 5.
- Lešić Z., *Književnost i njena istorija*, Sarajevo 1985.
- Meić P., *Načela metodološkoformacijske analize, w: Komparativna povijest hrvatske književnosti. Smjerovi i metodologije komparativnog proučavanja*

- hrvatske književnosti*, red. C. Pavlović, V. Glunčić-Buzančić, Split 2008, s. 32–45.
- Mei P., *Periodizacija novije hrvatske književnosti – teorijski izazovi i praktične realizacije*, w: *Istodobnost raznodobnog. Tekst i povijesni ritmovi Zbornik XII. sa znanstvenog skupa*, red. C. Pavlović, Split 2010, s. 477–531.
- Milanja C., *Neka zapažanja u povodu Frangeševe Povijesti hrvatske književnosti*, „Republika” 1987, nr 7–8, s. 64–69.
- Nöth W., *Priručnik semiotike*, preł. A. Stamać, Zagreb 2004.
- Pavlović C., *Hrvatska književnost u povijesti svjetske književnosti*, w: *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Smjerovi i metodologije komparativnog proučavanja hrvatske književnosti. Zbornik radova X.*, red. C. Pavlović, V. Glunčić-Buzančić, Split 2008, s. 11–19.
- Pederin I., *Povijest i književna povijest kao autobiografija nacije*, „Encyclopaedia moderna” 1996, nr 46, s. 101–105.
- Perkins D., *Is literary history possible?*, Baltimor–London 1992.
- Povijest svjetske književnosti*, Zagreb 2003.
- Saftich D., *Povijest kao književnost*, „Metodički obzori” 2008, nr 5, s. 105–119.
- Sapegno N., *Perspektive književne historiografije*, Sarajevo, Radio Sarajeva: Treći program, 17.06.1977.
- Solar M., *Filozofija književnosti*, Zagreb 1985.
- Stamać A., *Frangešove „sile pokretnice”*, „Forum” 1991, nr 3–4, s. 359–361
- Stamać A., *Ranjivi opisi sustava*, Zagreb 1996.
- Škreb Z., *Književnost i povijesni svijet*, Zagreb 1981.
- Šicel M., *Problem periodizacije hrvatske književnosti 19. stoljeća (s obzirom na ostale europske književnosti)*, „Croatica” 1993, nr 37–39, s. 341–359.
- Theoretical issues in literary history*, red. D. Perkins, London 1991.
- Tynjanov J. N., *Pitanje književne povijesti*, preł. D. Duda, Zagreb 1998.
- Vodička F., *Problemi književne istorije*, preł. A. Ilić, Novi Sad 1987.
- White H., *Historijska pripovijednost i problem istine*, „Časopis za suvremenu povijest” 2004, nr 2, s. 621–635.
- White H., *Fabulacija povijesti i problem istine u reprezentaciji*, „Časopis za književnost, književnu i kulturalnu teoriju” 2003, nr 1, s. 33–54.
- Zoran K., *Književnopovijesna periodizacija. Teoretske pretpostavke i hrvatska praksa*, w: *Poslanje filologa*, red. B. Tomislav, C. Pavlović, Zagreb 2008, s. 165–172.
- Žmegač V., *Književno stvaralaštvo i povijest društva*, Zagreb, 1976.
- Žmegač V., *Problemi povijesti književnosti*, „Umjetnost riječi” 1979, nr 1.